

Da herremanden hjalp sin fæstebonde

af Herdis Fisker

I artiklen fortælles om en retssag i 1797, da en gammel fæstebonde i Hovsør kom i en alvorlig knibe i retsmaskineriet, men hvor herremanden på Kølbygaard gennem sin forvalter i høj grad medvirkede til, at sagen ikke fik så fatale konsekvenser, som der oprindeligt var udsigt til. Artiklen fortæller også om en by- og herredsfoged i Thisted, som forstod at tage menneskelige hensyn ved sine domsafsigelser.

I året 1797 kom den hidtil i alle henseender uberygtede og lovlydige fæstebonde Thomas Dahlsgaard i Hoxer (Hovsør) i en situation, han sikkert ville have forsvoret nogensinde skulle overgå ham. Den 73-årige Thomas Dahlsgaard, der var fæstebonde på en større gård (nu Hovsørvej 27) under stamhuset Kølbygaard Gods, blev ved retten i Thisted tiltalt i en straffesag, som kunne have fået vidtrækkende følger for ham – og alt sammen skyldtes det, at han havde ladet sit gode hjerte løbe af med sig og udvist sand næstekærlighed.

Baggrunden for straffesagen mod Thomas Dahlsgaard skal findes knap to år tidligere, da den tyverisigtede og varetægtsfængslede kun 14-årige Søren Christian Sørensen fra Tved sogn flygtede fra arresten i Thisted den 15. december 1795. By- og herredsfoged Otto Lemvigh lod allerede samme dag udsende en efterlysning, der gav følgende signalement af den undvegne arrestant:

»Hans Klædedragt ved Undvigelsen var 1 grov wadmels Trøie, et par do. Buxer, 1 par graae fødderløs Strømper, en graae hiembunden Hue paa Hovedet samt et par fladbundet Træskoe.«

Efterlysningen blev udsendt til samtlige sognefogeder i Hundborg og Hillerslev herreder.

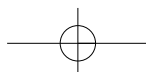
Efterlysningen førte dog ikke til, at Søren Christian blev pågrebet, og den 14. juni 1796 slap by- og herredsfogedens tålmodighed op,

idet han afsagde en dom, der in absentia dømte Søren Christian til to måneders ophold i Viborg Tugthus. Når straffen ikke blev højere, skyldtes det flere omstændigheder. Dels havde Søren Christian tilstået tyverierne og tilbageleveret de stjalne genstande til deres ejermænd, og dels anføres det til drengens undskyldning, at han havde fået en slet opdragelse og havde været under en dårlig påvirkning af sin far, som på domstidspunktet også sad i Viborg Tugthus.

Der foreligger ingen nærmere oplysninger om Søren Christians færden i den første tid efter flugten fra arresten. Han kan dog næppe være søgt tilbage til hjemmet i Tved, hvor efterlysningen må antages at have været almindeligt kendt. Snarere har han strejft rundt i Thy og opretholdt livet ved tiggeri. Og en efterårsdag i 1796 bankede han på hos Thomas Dahlsgaard i Hovsør. Ifølge de senere vidneforklaringer af Thomas Dahlsgaards naboer og tjenestefolk var Søren Christian på dette tidspunkt *»nesten ganske nøgen og gik om og tiggede.«* Vidnerne forklarede ligeledes, at så vidt de vidste, var det af ren og skær medlidenhed, at den forhulede dreng fik lov til at blive på gården.

Tugthuset i Viborg

Søren Christian har givetvis ikke haft kend-



skab til, at der ifølge den i mellemtiden afsagte dom ventede ham to måneder i Viborg Tugthus. Han har sikkert heller ikke været vidende om den efterlysning, der var udsendt. Havde det været tilfældet, havde han næppe været så uforsigtig at begive sig til hjemsoget Tved i påsken 1797. I Tved opsøgte han lægdsmand Niels Dige med anmodning om at få udstedt et pas eller følgeseddel, sikkert med det formål at få opholdet på fæstegården i Hovsør legaliseret. Niels Dige vidste naturligvis, at Søren Christian var efterlyst og rettede straks henvendelse til myndighederne, der lod drengen pågribe og føre til afsoning i Viborg Tugthus. Hermed var sagen afsluttet for Søren Christians vedkommende, men det var ingenlunde tilfældet for den gamle Thomas Dahlsgaard.

Straffesag mod Thomas Dahlsgaard

Amtmanden over Dueholm, Ørum og Vester-
vig amter, Niels Ferslew, handlede hurtigt, idet han ca. 14 dage efter Søren Christians pågribelse anmodede prokurator Nyeberg, Todbøl, om at være actor (anklager) i en straffesag mod Thomas Dahlsgaard for dels at have huset og skjult en eftersøgt forbryder, dels for

Allerede Danske Lov fra 1683 havde regler om, at tjenestefolk skulle udstyres med pas eller anden legitimation, hvis de flyttede bort fra hjemsoget. Passet skulle forevises for præsten i det nye sogn, så han kunne føre en form for til- og afgangliste, fra 1822 formaliseret i en særlig afdeling af kirkebogen. Fra 1832 blev passet afløst af standardiserede skudsmålssøger, som fortsat dannede grundlaget for præsternes indførelse af til- og afgang i kirkebøgerne.

at have taget en person i sin tjeneste, som ikke var udstyret med lovligt pas, og hvis ophold i Østerild sogn derfor heller ikke var blevet anmeldt over for den lokale lægdsmand. Begge forseelser var ganske alvorlige og kunne resultere i en streng straf.

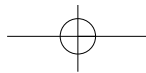
Sagens alvorlige karakter understreges også af, at by- og herredsfoged Otto Lemvigh allerede den 16. juni 1797 udfærdigede en stævning, hvorefter der rejstes tiltale mod Thomas Dahlsgaard for overtrædelse af bestemmelsen i Danske Lov 1-24-16, som fastsætter en alvorlig bødestraf for den, der huser og skjuler en person, som »er dømt til at miste sin fred.« Endvidere tiltaltes Thomas Dahlsgaard for overtrædelse af en forordning fra 1793, som gjorde det ulovligt at tage nogen i sin tjeneste, der ikke er udstyret med lovligt pas. Bødestrafpen for den sidste forseelse var dog markant mindre end den meget strenge bestemmelse i Danske Lov, som fastsatte bøden til 16 lod sølv for den første nat, det dobbelte for den anden nat og så fremdeles. Søren Christians ophold på gården i Hovsør varede i knap syv måneder, altså omkring 200 nætter!

Af stævningen fremgår tillige, at Thomas Dahlsgaard skulle møde i retten i Thisted den 4. juli 1797. Som vidner var indkaldt sognefoged Peder Andersen Smed og lægdsmand Niels Dige, begge Tved, samt to naboer til gården i Hovsør og to af gårdens tjenestefolk.

Vidneafhøringer

Thomas Dahlsgaard kunne ikke selv være til stede i retten den dag, men repræsenteredes af sønnen Niels Christian Thomsen, der oplyste, at faderen på grund af skrøbelighed og næsten total blindhed var forhindret i at møde op.

De to vidner fra Tved, sognefogeden og lægdsmanden, kunne – ikke overraskende – intet oplyse af betydning for sagen, ud over at



Søren Christian fortsat stod opført i lægdsrullen for Tved sogn. De to naboer, Lars Thomsen og Christen Jensen, forklarede, at Søren Christian var ankommet til Thomas Dahlsgaards gård i en meget miserabel tilstand. De bekræftede, at han havde opholdt sig på gården i et stykke tid »*saavidt de veed af blot Medlidenhed og uden at være fæstet i deres virkelige Tieneste.*« Direkte adspurgt mente de dog nok, at drengen i et vist omfang havde hjulpet til på gården. Om han for dette arbejde – foruden føden – havde fået en egentlig løn, havde de intet kendskab til. Så var turen kommet til de to tjenestefolk på gården, Just Christensen og Anne Larsdatter. De kunne berette, at Søren Christian under sit ophold på gården havde hjulpet til med kreaturerne og andet forefaldende arbejde, for hvilket han fik føden og nogle gangklæder.

Efter at vidneafhøringerne var afsluttet, erklærede Niels Christian Thomsen, at faderen kunne erkende at have overtrådt forordningen fra 1793 »*ved at modtage Drengen Søren Christian Sørensen og lade ham nyde Ophold i sit Huus uden at være forsynet med befalet Følgeseddel eller Skudsmaal.*« Sønnen gjorde gældende, at en bod på 2 rigsdaler måtte være passende for denne forseelse. Han udtrykte samtidigt håbet om, at faderen så måtte »*blive forskaanet for videre Søgsmål, hvilket i hans høje Alderdom vilde være ham så meget mere haardt at udstaae, da han aldrig med sin Villie havde overtraadt nogen Kgl. Anordning.*«

Som nævnt var Thomas Dahlsgaard fæstebonde under Kølbygaard Gods, hvor herremanden på den tid var kammerherre Frederick Berregaard, hvis forvalter Christian Overgaard overværede retsmødet, som i øvrigt afsluttedes på den usædvanlige måde, at Overgaard henstillede til prokurator Nyeberg, at sagen blev frafaldet mod, at Overgaard, der også selv var uddannet som jurist, på sit herskabs vegne påtog sig den videre forfølgning

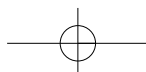
af sagen mod godsets fæstebonde. Anklageren erklærede sig indforstået med at forelægge dette forslag for amtmand Ferslew.

Anklagerens indlæg

Med en afskrift af retsprotokollen forelagde Nyeberg sagen for amtmand Niels Ferslew, som imidlertid kort og kontant ved en skrivelse af den 24. juli afviste forvalter Overgaards forslag. Havde Overgaard haft et reelt ønske om på sit herskabs vegne at forfølge fæstebondens forseelser, så havde der været rig lejlighed til dette i løbet af de ca. ni måneder, der nu var gået, siden drengen Søren Christian kom til Hovsør. Denne lejlighed havde Overgaard aldeles forsømt, så nu måtte sagen gå sin gang ved retten i Thisted.

Og det gjorde sagen så – endda overraskende hurtigt, idet by- og herredsfogeden allerede den 29. juli udfærdigede en stævning, der pålagde Thomas Dahlsgaard at møde i retten den 15. august for at påhøre anklagerens procedure i sagen. Om den gamle fæstebonde eller hans søn var til stede i retten den dag, fremgår ikke af retsprotokollen. Derimod foreligger hele prokurator Nyebergs indlæg, der fylder mere end tre tætskrevne sider.

Og Nyeberg lagde ikke fingrene imellem, men kørte hårdt frem med den strenge bestemmelse i Danske Lov 1-24-16, som efter Nyebergs opfattelse klart burde finde anvendelse, »*thi vidste han (Thomas Dahlsgaard) ikke Søren Christian Sørensen var fredløs samt ingen Rettighed havde til at være paa frie Foed eller opholde sig i Landet, så burde han vide det, da saadant til hver Mands Kundskab var bekjendtgjort, og den borgerlige Sikkerhed forbyder at antage en overvindelig Uvidenhed som Undskyldning for Lovens eller Øvrighedens Foranstaltningers Overtrædelse.*« Nyeberg afsluttede i øvrigt sin procedure med at udbede sig et salær på 10 rigsdaler samt 6 rigsdaler til



dækning af rejseudgifter m.v., alt naturligvis betalt af tiltalte Thomas Dahlsgaard.

Christian Overgaard tager til genmæle

Tilsyneladende var forvalter Overgaard ikke til stede i retten den 15. august, men han må hurtigt have modtaget en afskrift af anklagerens procedure, idet han allerede den 22. august indleverede et længere skriftligt indlæg til retten, og det fremgår klart af indlægget, at Overgaard da var bekendt med anklagerens procedure. I sit indlæg argumenterede Overgaard for, at kun forordningen fra 1793 kunne komme på tale, og at denne forseelse jo allerede var erkendt af tiltalte. Derimod ville det være helt ude af proportioner at dømme efter Danske Lov 1-24-16. Med »16 Lod Sølv for den første Nat en saadan huuses, for anden Nat dobbelt og saa fremdeles, hvilket for 7 Maaneder vilde opløbe til langt gyseligen Summa end Engellands nationale Gield, som i Danske Species Daler sammenlagt Kant mod Kant skal kunne omlægge og beringe Jordkuglen omtrent 1½ Gange rundt om.«

Der skal retfærdigvis her indskydes den bemærkning, at anklageren ikke havde procederet på en bøde af en så astronomisk størrelse. Overgaard satte i øvrigt fingeren på et ømt punkt, idet han gjorde opmærksom på, at efterlysningen af den undvegne Søren Christian nok var forkyndt for sognefogeden i Østerild sogn, hvorimod der ikke var fremlagt beviser for, at sognefogeden havde kundgjort efterlysningen for sognets beboere. Det kunne således ikke bebrejdes tiltalte, at han ikke havde kendt efterlysningen af Søren Christian. Overgaard mente heller ikke, at Søren Christian kunne betegnes som fredløs i Danske Lovs betydning af dette ord, og han sluttede i øvrigt sit indlæg med den pointe, at tiltalte burde pure frifindes, idet han kun havde for-

set sig mod forordningen fra 1793, og at denne forseelse ifølge forordningen skulle påtales af amtmanden og derfor slet ikke var et domstolsanliggende. På denne baggrund burde der ske frifindelse og tiltalte endda tilkendes sagsomkostninger med 4 rigsdaler.

Dommen

By- og herredsfoged Otto Lemvigh afsagde dom i sagen den 12. september 1797. Selve dommen fylder 2½ tætskrevne sider i retsprotokollen, og det er tydeligt, at Christian Overgaards forsvar har gjort indtryk på Lemvigh, som på flere punkter giver Overgaard medhold i dennes betragtninger. Danske Lovs 1-24-16 kan således ikke finde direkte anvendelse, idet den undvegne arrestant ikke kan betegnes som fredløs i lovens betydning. Dommeren er ligeledes enig med Overgaard i, at der ikke er ført bevis for, at efterlysningen af Søren Christian i december 1795 blev kundgjort i Østerild sogn på en sådan måde, at tiltalte burde have vidst, at han husede en eftersøgt person.

Efter en længere argumentation når Lemvigh frem til den konklusion, at sagen i sin helhed kan afgøres med en bøde, der fastsættes til 4 rigsdaler. At der er taget hensyn til sagens formildende omstændigheder fremgår også af følgende passus: » ...når det tages i betragtning, at han er en simpel og af Alderdom i høj Grad svækket Almuens Mand, som maaske uden at kiende de Borgerlige Love fulgte Naturens Stemme og Religionens Bud at gøre vel mod den Nødlidende uden Hensyn til enten han ere ond eller god, og naar det tillige erindres at han under Sagen godvillig har tilbudet den Mulct, hvori han troede at være forfalden, saa fordrer Billighed at skaanes for Sagens Omkostninger,« som herefter skal betales af den offentlige kasse. Om prokurator Nyeborg fik godkendt sit samlede krav på 16 rigsdaler i sagsomkostnin-

ger, melder retsprotokollen ikke noget om. Når Thomas Dahlsgaard slap så relativt billig fra en sag, som kunne have ruineret ham helt og aldeles, så var forvalter Christian Overgaards energiske forsvar givetvis ikke uden betydning. Det har nok heller ikke været uden betydning, at netop by- og herredsfoged Lemvigh gjorde sig kendt som en retskaffen og retfærdig dommer. Lemvigh sluttede sin embedskarriere som landvæsenskommissær, men allerede inden virkede han for bøndernes interesser ved bl. a. udstykningen af Torp v. Ræhr. Iflg. »Danmarks Kirker« XII. 217-29, 1060, skal der på Ræhr kirkegård findes resterne af en granitsten, som taknemmelige bønder omkring 1800 rejste for den »retskafne og ærlige Bondeven.«

Hvad der videre hændte

Fæstebonden Thomas Dahlsgaard døde i 1799 som 75-årig. Enken, Anne Christensdatter, fortsatte fæstet indtil 1801, da hun erhvervede gården til selveje for en købesum på

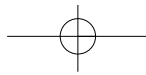
1300 Rd. Sønnen Niels Christian overtog gården i 1811.

Den nu 16-årige Søren Christian Sørensen blev løsladt fra Viborg Tugthus den 2. august 1797 og blev ved løsladelsen udstyret med et pas, så han ikke igen skulle bringe sig selv og en kommende husbond i vanskeligheder. Der foreligger ikke oplysninger om, hvad Søren Christian har foretaget sig i de første år efter løsladelsen. Men kirkebogen for Østerild sogn giver i 1802 den interessante oplysning, at der 31. januar lyses til ægteskab for Søren Christian og Anne Larsdatter, »*begge tienende hos Thomas Dahlsgaards Enke i Hoxer.*« Noget kunne tyde på, at det ulovlige ophold på gården fra nov. 1796 til maj 1797 har været med til at spore Søren Christian ind på en mere stabil og lovlydig tilværelse. Måske er han endda kommet til at opleve fæstegården i Hovsør som sit andet (og sikkert bedre) hjem.

Kammerherre Frederick Berregaard fik i 1797 bevilling til ophævelse af stamhuset Kølbygaard Gods, og i 1804 afhændede han både Kølbygaard og Vesløgsgaard, som også hørte



Den tidligere fæstegård i Hovsør tegnet omkring 1900. Ukendt kunstner.



under stamhuset. Køberen af Vesløsgaard var den tidligere forvalter på godset, Christian Overgaard.

Retssagen i 1797 var i øvrigt ikke første gang, Berregaard viste bevågenhed over for Thomas Dahlsgaard. Af kirkebogen for Østerild fremgår således, at Berregaard, da Thomas Dahlsgaard i 1776 indgik ægteskab med Anne Christensdatter, »*beærede Brudehuset med sin Nærværelse og førte Brudgommen, som i 31 Aar havde tient på Vesløsgaard.*«

I 1799, to år efter retssagen mod Thomas Dahlsgaard, var forvalter Christian Overgaard igen forsvarer for en fæstebonde ved by- og

herredsretten i Thisted. Den tiltalte var denne gang Overgaards egen bror, som var fæstebonde under Ullerupgaard, hvis ejer, Nikolaj Toft, udpegede Christian Overgaard som forsvarer under sagen. Om denne sag og dens tragiske følger for den tiltalte og senere domfældte fæstebonde kan læses i Svend Sørensens artikel i Historisk Årbog for 2000, side 111.

Herdis Fisker

Født 1933. Pensioneret ekspeditionssekretær i Alm. Brand.

Kilder

Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 1797 med fremlagte dokumenter.

Hillerslev og Hundborg herreders domprotokol 1797.

Arkiv Viborg Tugthus B. 204.

Folketælling Tved sogn 1787.

Kirkebogen for Østerild sogn 1776, 1799 og 1802.

